

Miestai ir kalbos: kolektyvinė monografija, sudarytoja M. Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, 321 p., ISBN 978-9955-33-634-1

Sociolingvistikos paradigma Lietuvoje nėra labai gausi. Tokia situacija tyrėjui yra, viena vertus, patogi, nes nereikia diskutuoti su tyrimų tradicija ir komponuoti savo įžvalgų jau įsigalėjusioje rezultatų sistemoje. Kita vertus, tyrimų tradicija kaip atskaitos sistema — teoriniai imperatyvai ar empirinių prieigų būdai — teikia tam tikrų metodologinių saugiklių. Įprastai tyrimas, kartojantis jau įsitvirtinusių analizės modelius, turi daugiau įtaigos, tačiau kaip tik nauja problematika, kuri neišvengiamai numato ir empirinių duomenų tipus, ir jų kaupimo principus, ir galiausiai analitinės žiūros mechanizmus (tam tikru aspektu ir tiriamų problemų atsakymų spektrą), intriguoja, be abejo, ne mažiau ir skatina diskusiją.

Šioje recenzijoje neakivaizdžiu būdu siekiama padiskutuoti su pačioje 2010 metų pabaigoje pasirodžiusios kolektyvinės monografijos *Miestai ir kalbos* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010) autorėmis, keliariopai analizavusiomis ir interpretavusiomis 2007—2009 metais kelių universitetų tyrėjų vykdyto projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ duomenis. Projekte siekta iširti didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje) vartojamų kalbų ir tautinės tapatybės santykį, numatyti su kalba susijusios tautinės tapatybės išsaugojimo perspektyvas (daugiau apie projekto tikslus ir uždavinius žr. Ramonienė 2010: 11—12).

Urbanizacijos, industrializacijos procesai neišvengiamai veikia lingvistines vietovių charakteristikas, miestų kalbinės bendruomenės neatlaiko, J. J. Gumperzo žodžiais tariant, *vienos kalbos kriterijaus* (cit. iš Wardhaugh 2006: 122), taigi miestų sociolingvistinių portretų tyrimai yra neabejotinai aktuali XXI amžiaus tyrimų kryptis. Tokie tyrimai ne tik kaupia duomenis teoriniam sociolingvistikos diskursui įvairinti, pvz., konceptualizuoti naujųjų dialektų gimimo scenarijus ar tikslinti kodų kaitos tipus daugiakalbiuose miestuose, bet, kaip pažymi monografijos sudarytoja M. Ramonienė, „duoda mokslinį pagrindą valstybės kalbų politikos sprendimams ir sistemingam kalbų planavimui“ (Ramonienė 2010: 9). Neabejotina, kad kalbinio elgesio, kalbinių nuostatų tyrimai padeda laiku identifikuoti grėsmes aplinkose, kuriose vienokiu ar kitokiu laipsniu koegzistuoja kelios kalbos, sluoksniuojasi kelios kultūros, persidengia tapatybės. Kitas klausimas, ar užfiksuotos problemos ir grėsmės susilauks reikiamo dėmesio ir sprendimų, tačiau tai jau ne sociolingvistų užduotis.

Monografijos įvade M. Ramonienė trumpai pristato atliekamų tyrimų foną. Konspektyviai užsimenama apie mikrosociolingvistinių tyrimų, skirtų lietuvių kalbos pokyčiams, priklausantiems nuo socialinių veiksnių; tautinių mažumų kalbų (lenkų, rusų) kompetencijos ir kalbinės tapatybės klausimams tirti etc., tradicijas (žr. Ramonienė 2010: 10—11); konstatuojamas makrosociolingvistikos diskurso trūknumas, kurį monografijoje gvildenami probleminiai gyventojų kalbinio elgesio, kalbinių nuostatų ir tautinės tapatybės klausimai turėtų reikšmingai papildyti.

Kadangi monografija radosi kaip mokslinio projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ rezultatų sklaidos priemonė, įvadinėje jos dalyje M. Ramonienė daugiausia dėmesio skiria projekto tiriamosios medžiagos kaupimo etape taikytiems kalbinio elgesio tyrimo metodams pristatyti. Kaip pažymi autorė, „didžiųjų Lietuvos miestų kalbinio elgesio, kalbinių nuostatų ir sąsajų su tautine tapatybe tyrimas buvo grindžiamas kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų derinimo principais“ (Ramonienė 2010: 12). Viena vertus, tokia medžiagos rinkimo metodika, kita vertus, projekto užduočių spektras („iširti didžiųjų Lietuvos miestų gyventojų namie vartojamas kalbas, nustatyti dominuojančias ir kitas vartojamas kalbas ar atmainas, jų pasirinkimą vartoti ir gyvybingumą: atlikti kiekybinę 8—10 metų moksleivių apklausą pagal tarptautinio miesto kalbų tyrimo projekto klausimyną ir bendrus principus. Kiekybiškai iširti didžiųjų Lietuvos miestų suaugusių gyventojų kalbų ar kalbų atmainų vartojimą įvairiose gyvenimo srityse ir kalbines nuostatas bei sąsajas su tautine tapatybe: atlikti reprezentatyvią apklausą apie kalbų mokėjimą ir vartojimą viešojoje ir privačiojoje sferose, iširti sakytines ir rašytines kalbos vartojimo tendencijas, kalbines nuostatas ir sąsajas su etnine tapatybe. Kokybiškai išanalizuoti pagal darbo sferas ir etninę

priklausomybę pasirinktų respondentų grupių kalbų mokėjimą, realų kalbinių atmainų vartojimą įvairiose sferose, kalbines nuostatas, ryšį su tautine tapatybe ir jos išlaikymą globalizacijos sąlygomis“; Ramonienė 2010: 11–12) užtikrino duomenų įvairovę.

Įvade aptariami trys projekto tyrimuose pasitelkti metodologiniai modeliai: 1) miestų namų kalbų tyrimo modelis ir kiekybinė pradinių klasių moksleivių apklausa, kuri parengta adaptuojant Vakarų Europos miestų kalbų tyrimams taikomą Tilburgo (Olandija) universiteto mokslininkų metodologiją; 2) miestų suaugusių gyventojų vartojamų kalbų kiekybinių tyrimų metodologija ir apklausa, kuri grindžiama tautinės tapatybės, gimtosios kalbos, kalbų ir jų atmainų distribucijos domenuose, kalbinių nuostatų etc. problematika; 3) miestų suaugusių gyventojų vartojamų kalbų kokybinių tyrimų metodologija, kuri, kaip pažymi M. Ramonienė, yra „kalbų/kalbinių atmainų vartojimo ir tapatybės konstrukto analizės metodologija“ (Ramonienė 2010: 21).

Įvade gana nuosekliai argumentuojama, kodėl projekto vykdytojai adaptavo Vakarų Europos miestų kalbų tyrimams taikomą Tilburgo universiteto mokslininkų parengtą klausimyną, įtraukdami ar išplėsdami kai kuriuos jo klausimus (pvz., į klausimyną įtrauktas klausimas apie priklausymą tautinei grupei; išplėstas klausimas apie kalbų pasirinkimą bendraujant su skirtingais pašnekovais; įtrauktas klausimas apie kalbą ir žiniasklaidą etc.; daugiau žr. Ramonienė 2010: 14–15); kodėl suaugusiųjų klausimyne implikuojama galimybė tiriamajam nurodyti ne tik „oficialią“ tautybę, bet ir sąmoningąją tautybę, atitariančią jausenai; kodėl atsiranda kelių gimtųjų kalbų pasirinktys etc. Vis dėlto, kad tyrimo modelis būtų iki galo aiškus, labai pasigendama pačių tyrimo instrumentų — anketų. Pateikiamos klausimynų struktūros (žr. 1 lentelę, 3 lentelę; Ramonienė 2010: 13, 16) gerokai eskiziškos. Reikia pripažinti, kad tolesniuose monografijos skyriuose, skirtuose konkrečioms problemoms analizuoti, ir kiekybinio, ir kokybinio tyrimo modeliai detalizuojami: pavyzdžiui, iš K. Geben analizės „Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė“ paaiškėja, kad kalbų prestižiškumas rekonstruojamas ir iš nuostatų dėl kalbos estetikos (žr. 4 lentelę; Geben 2010: 157); iš L. Vaicekauskienės analizės „Globalioji daugiakalbystės perspektyva: anglų kalbos vieta ir vaidmuo Lietuvos miestų erdvėje“ paaiškėja, kad tyrime vertintas netgi kalbos tinkamumas humorui, juokams, viešiesiems užrašams (žr. Vaicekauskienė 2010: 194), visgi tokio mozaikiškumo galima buvo išvengti. Juolab kad monografijos tekstas tikrai atspindi tik dalį projekte nuveikto didelio darbo, taigi ir rezultatų, nes ne visa per tyrimus sukaupta medžiaga yra iki galo išnaudota analitinei perspektyvai, tad klausimynas skaitytojams būtų buvusi patogi atrama skaitant vieną ar kitą monografijos fragmentą, nes autorės, siekdamos kuo aiškiau nušviesti pasirinktą probleminį aspektą, tyrimų medžiaga manipuliuoja labai organiškai, vienus skirsnius konstruoja pasiremamos kiekybinio, kitus — kokybinio tyrimo duomenimis. Pavyzdžiui, K. Geben apibendrinimus dėl Vilniaus lenkų kalbinės savimonės, daugiakalbystės ir tapatybės (Geben 2010: 153–173) formuluoja remdamasi suaugusiųjų kalbinio elgesio ir kalbinių nuostatų klausimyno teikiama medžiaga (t. y. analizuoja respondentų atsakymus dėl gimtosios kalbos, savo kalbinių gebėjimų vertinimo, vartojamų kalbų vertinimo) ir kokybinių interviu atsakymais; L. Vilkieienė, vertindama daugiakalbystės reiškinius Lietuvos miestuose (Vilkieienė 2010: 27–68), taip pat manipuliuoja ir kiekybinės, ir kokybinės apklausos duomenimis.

Monografiją sudaro dvi pagrindinės dalys: „Kalbos didžiuosiuose Lietuvos miestuose“ ir „Miestų sociolingvistiniai portretai“. Pirmos monografijos dalies skyrių autorės telkiasi konceptualiems sociolingvistikos diskursams: *globalizacijos sociolingvistikos* paradigma teikia sąvokų instrumentarijų (plg. socialinė aplinka, kalbų vertinimas, etc.) lietuviybės perspektyvai Lietuvos miestuose diskutuoti (L. Kalėdienė); *priimtinės kalbos* koncepcija tikslina diskursą, tiksliau – teikia kryptį, aiškinant daugiakalbystės reiškinį (L. Vilkieienė); sociolingvistinio diskurso tarpdiscipliniškumą užtikrina tapatybės, savimonės ir pilietinės dimensijos perspektyvos interpretuojant tiriamųjų nuostatas (K. Geben, A. Lichačiova) ir pan. Antroje monografijos dalyje pristatomi sociolingvistiniai Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miesto portretai, tiesa, tyrėjų (E. Gudavičienės, I. Dabašinskienės, R. Garuckaitės

ir L. Nevinskaitės) pasirinktos analizės kryptys šiek tiek skiriasi (apie tai toliau recenzijoje), tačiau visais atvejais iš tiriamųjų nuostatų konstruojami sociolingvistiniai miestų portretai.

Pirmame pirmosios monografijos dalies skyriuje „Daugiakalbystė didžiuosiuose Lietuvos miestuose“ L. Vilkienė, konceptualizuodama daugiakalbystės ir dvikalbystės sampratas, pristato skaitytojui išsamų daugiakalbystės ir dvikalbystės apibrėžčių sąvadą (žr. Vilkienė 2010: 28–32). Tyrėja nesistengia pateikti baigtinio daugiakalbystės tipų sąrašo. Analizei pasirinktų daugiakalbystės kriterijų sistema, numatanti daugiakalbystės tipus pagal kalbos išmokimo *vs* įsisavinimo laiką, kalbos vartojimo lygį, kalbos statusą bei kalbos mokymosi veiksnius, kalbos vartojimo aktyvumą, leidžia tyrėjai atlikti kiekybinio ir kokybinio kalbų vartojimo tyrimo duomenų peržiūrą.

Pabrėžtinamas mokomasis šios monografijos dalies aspektas. Sąvokos (pvz. receptyvioji *vs* produktyvioji daugiakalbystė; darnioji *vs* vyraujančioji daugiakalbystė, pasirenkamoji vėlyvoji daugiakalbystė etc.) funkcionuoja kaip tam tikri instrumentai tiriamajai medžiagai sisteminti ir kvalifikuoti, taigi nuosekli daugiakalbystės konceptų analizė vertinga metodologiškai. Analitinė daugiakalbystės sampratų peržiūra sukuria galimą (ir gana įtikinamą!) analizės prototipą, kurį sėkmingai išbando pati tyrėja: operuodama projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ kiekybinės ir kokybinės apklausos duomenimis, L. Vilkienė tipologizuoja galimus daugiakalbystės reiškinius didžiuosiuose Lietuvos miestuose (žr. 7 ir 8 lenteles — Vilkienė 2010: 64, 65). Svarbu pridurti, kad referatyvi Europos Sąjungos (ES) daugiakalbystės politikos krypčių apžvalga (žr. Vilkienė 2010: 33–35), kurioje išryškinti svarbiausi ES kalbų politikos aspektai (t. y. gimtosios kalbos puoselėjimas ir propogavimas, kalbų mokymosi skatinimas, daugiakalbystės kaip socialinės darnos garanto suvokimas ir propogavimas; daugiakalbystės versle skatinimas, daugiakalbystės diegimas paslaugų sferoje, vertimo veiklos plėtojimas) tampa tyrėjai fonine lyginamąja informacija, išskleidžiant gimtosios(-ųjų) kalbos(-ų), lietuvių kaip *priimtinių* kalbos kitakalbiam, užsienio kalbų kompetencijų ir motyvacijos jų mokytis tyrimo duomenis. Taigi daugiakalbystės didžiuosiuose Lietuvos miestuose aptartis yra iš dalies kvalifikacinė: t. y. parodoma, ar veikia ir kaip veikia (politikos *vs* savaiminiu lygmeniu) ES daugiakalbystės programiniai imperatyvai, ir kokie viso to rezultatai. Kaip pažymi tyrėja, „Lietuva yra ta šalis, kurioje itin aktyvūs daugiakalbystės reiškiniai, tačiau pagal norą mokytis kalbų ar jų mokymąsi neišsiskiriama iš bendro konteksto, t. y. didelio susidomėjimo ar aktyvumo šiuo atžvilgu ir Lietuvos didžiuosiuose miestuose nepastebima“ (Vilkienė 2010: 66–67).

L. Vilkienės kuriamą daugiakalbystės analitinį diskursą antrame skyriuje keičia *globalizacijos sociolingvistikos* aspektu vertinama lietuviybė Lietuvos miestuose. L. Kalėdienė skyriuje „Lietuviybės perspektyva Lietuvos miestuose“, interpretuodama kiekybinės apklausos metu gautus duomenis, svarsto lietuviybės sklaidos ir intensyvumo daugiakalbėse (ne vienodu laipsniu!) didmiesčių bendruomenėse problemą.

Lietuviybės situacija atskleidžiama įvertinant duomenis dėl lietuvių *vs* kitų kalbų (pirmiausia anglų kalbos) prestižo, reikalingumo, tinkamumo skirtinguose domenuose (žr. Kalėdienė 2010: 76–77). Tyrėjos konstatuojamas faktas, kad anglų kalbos prestižiškumo įverčiai yra aukštesni už lietuvių kalbos, tik patvirtina XXI amžiaus pasaulio universalijas. Globalizacijos iššūkis kalbiniam tapatumui yra neabejotinai akivaizdus. Kita vertus, iš pristatomo tyrimo duomenų aiškėja, kad globalizacijos grėsmės lietuvibei (bent kalbinių parametrų) yra ribotos [1] (taip pat žr. Vaicekauskienė 2010: 183–202). Net ir tautinių mažumų atstovai beveik nekvestionuoja būtinybės išmokti lietuvių kalbą (žr. Kalėdienė 2010: 77). Iš pristatomo tyrimo matyti, kad tautinių mažumų integracija Lietuvos didmiesčiuose nors ir yra nevienodo intensyvumo (skiriasi Vilniaus, Klaipėdos ir Kauno duomenys; tiksliau jie aptariami antroje monografijos dalyje, kur pristatomi sociolingvistiniai minimų miestų portretai), tačiau valinga ir be didesnio tapatybių konflikto. Adekvatus *priimtinių kalbos* (žr. Vilkienė 2010: 42–43) statuso ir socialinės galios suvokimas neturi nieko bendra su etnine niveliacija, kaip pažymi L. Kalėdienė: „Lietuvos rusų ir lenkų tautinis tapatumas taip pat yra pakankamai stiprus — trijų ir keturių šių tautybių atstovų tautinis tapatumas yra adekvatus jų faktinei tautybei“ (Kalėdienė 2010: 87) [2].

Pastebėtina, kad skyriuje teikiama fragmentiška *globalizacijos sociolingvistikos* apžvalga, kelių reikšminių kategorijų (plg. *tarpinko, tarpininkavimo institucijos, įsisamoninimo ribotumo* etc.) išsklaida galėjo būti išsamesnė, užtikrinanti tvirtesnę teorinį pamatą duomenų analizei, ypač todėl, kad *globalizacijos sociolingvistikos* diskursas eksplicitiškai lietuvių kalbotyroje nėra išplėtotas. Kita vertus, ne visos konceptualizuotos *globalizacijos sociolingvistikos* kategorijos–įrankiai išnaudojami. Tyrėjos užsimintas *įsisamoninimo ribotumo* konceptas neabejotinai būtų suteikęs kritinę analizės perspektyvą vertinant tiriamųjų tapatybės polinkius (plg. *Europos pilietis, pasaulio pilietis*; žr. Kalėdienė 2010: 78, 1 lentelė), kai kalbos veiksnys apskritai eliminuojamas iš tapatybės struktūros pagrindų.

Trečiame pirmosios knygos dalies skyriuje „Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos“ didžiausias dėmesys skiriamas *dialekto kompetencijai* (Diercks 2002: 52–53) ir *dialekto identitetui* (Martínez 2003: 39). Tyrėja R. Kliukienė analizuoja tarmių sklaidą ir šių kodų vertes Lietuvos didmiesčiuose. Skyriuje keliami klausimai – „ar šiuolaikinės globalizacijos – Rytų ir Vakarų kultūros įtakos – sąlygomis nesiaurėja tarmių vartojimas miestuose, ar bendrinės lietuvių kalbos išplėtimo ribos neskatina tarmių nuvertėjimo, ar tarmės netrukdo žmonėms jaustis visaverčiais ir šiuolaikiškais žmonėmis, ar tarmė yra būtent tas skiriamasis požymis, leidžiantis atpažinti žmogaus tapatybę?“ (Kliukienė 2010: 91) – iš esmės atitinka chrestomatinę globaliųjų laikų sociolingvistikos problematiką (vieną iš jos aspektų). Kaip pažymėjo J. Tillery, T. Wikle’is ir G. Bailey’us (2004: 227–249), intensyvi urbanizacija, vidaus (t. y. tos pačios valstybės ribose) ir užsienio (t. y. iš kitų kraštų) migracija, etninė įvairovė – yra trys dimensijos, suponuojančios šiuolaikinį požiūrį į dialektus [3], taigi siekis identifikuoti Lietuvos didmiesčių (vienokiu ar kitokiu laipsniu daugiakalbių miestų!) iššūkius tarmėms svarbus ne tik Lietuvos sociolingvistams bei geolingvistams, bet ir lyginamiesiems tyrimams. Dėmesingumo tarmėms ir tarminėms nuostatomis sociolingvistikos (ar artimų paradigmų) atstovų darbuose XXI amžiaus pradžioje gausėja (pvz., Berlyne 2012 m. vasarą vyksiančio sociolingvistikos simpoziumo pagrindinė tema yra *kalba ir miestas*, o tarp vardijamų probleminių klausimų simpoziumo rengėjai mini dialektų niveliaciją, naujų dialektų formavimąsi etc.), taigi kalbamajame monografijos skyriuje teikiama projekto duomenų išsklaida yra vertinga *per se*, objektyviai parodanti Lietuvos tarmių sklaidos (nuostatų lygmeniu!) polinkius didmiesčiuose.

Bendrąją skyriaus išvadą – „miestiečių lietuvių kalbinių nuostatų bei tarmės vartojimo ir mokėjimo polinkių tyrimas atskleidė iš esmės palankų požiūrį į tarmes“ (Kliukienė 2010: 104) – tyrėja formuluoja atlikusi išsamią kiekybinės apklausos medžiagos, susijusios su tarminio kodo kompetencija, tarminėmis nuostatomis, ir giluminių interviu analizę. R. Kliukienė pateikia net trylika informatyvių lentelių ir keturis paveikslėlius, kuriuose atspindima didmiesčių gyventojų tarminio kalbėjimo supratimo kompetencija (žr. 1–2, 13 lentelę, 1–4 pav.; Kliukienė 2010: 92–94, 102), tarmės mokėjimas (žr. 3–6 lenteles; Kliukienė 2010: 94–95), tarmės tinkamumo konkrečiuose domenuose vertinimas (žr. 7 lentelę; Kliukienė 2010: 97), tiriamųjų tarminis aktyvumas, t. y. deklaruojama reali tarmių vartoseną (žr. 8–10 lenteles; Kliukienė 2010: 98–99), ir bendrosios nuostatos dėl tarmių estetikos, jų stereotipinio vertinimo (plg. nuostata: „Tarmių vartojimas labiau tinka kaimo, o ne miesto gyventojams“), jų tinkamumo moderniam, šiuolaikiniame pasaulyje ir pan. (žr. 11–12 lenteles; Kliukienė 2010: 100, 102).

Kaip rodo perceptyviosios dialektologijos tyrimai, kalbinės (ar tarminės) bendruomenės nariai dažnai yra linkę pervertinti dialekto kompetenciją, t. y. neabejodami teigia suprantą tarmes, tačiau tarminių tekstų–stimulų percepcijos tyrimai parodo, kad reali tarminės raiškos patirtis juos gerokai sutrikdo (pvz., Williams, Garret, Coupland 1999: 345–358; Aliūkaitė 2007: 186–187, 268–271). Tyrėjos distancija komentuojuoju tiriamųjų tarmės kompetenciją (supranta *vs* nesupranta tarmės) pristatomą analizę darytų įtaigesnę, pvz., turint omenyje tai, kad iš kiekybinio tyrimo išryškėja tik kognityvusis sąmoningųjų nuostatų aspektas, galima paabejoti, ar iš tiesų 62,70 proc. vilniškių, teigiančių, kad *gerai* ar *vidutiškai* supranta žemaičių tarmę, ir 77,40 proc. klaipeidiškių, teigiančių, kad *gerai* ar *vidutiškai* supranta aukštaičių tarmę, turi realią šių dialektų kompetenciją, ar jų deklaruojami gebėjimai suprasti tarmę atitinka tikrovę. Kita vertus, ir patys tiriamieji pripažįsta, kad patiria supratimo

sunkumų, (žr. 13 lentelę; Kliukienė 2010: 102), vadinasi, išvados dėl jų tarmių supratimo kompetencijos formuluotinos šiek tiek švelniau.

Kaip pristato R. Kliukienė, net 40 proc. visų 15–19 metų tiriamųjų, 58,1 proc. 20–29 metų, 60,8 proc. 30–39 metų, 63 proc. 40–49 metų, 62,3 proc. 50–59 metų ir 70 proc. 60–74 metų didmiesčių gyventojų teigia nors šiek tiek moką bent vieną tarmę; dažnai vartojantys tarmę teigia 53,2 proc. vilniškių, 51,4 proc. klaipėdiškių ir 21,4 proc. kauniškių (žr. Kliukienė 2010: 95;99). Vadinasi, prisimenant P. Blancheto ir N. Armstrongo (2006: 254) dialekto vartotojų klasifikaciją galima teigti, kad Lietuvos didmiesčių gyventojai yra *nenuolatiniai aktyvieji vartotojai* ar bent jau *pasvyvieji vartotojai*. Žinoma, apibendrinimai būtų pagrįstesni, jei tyrėja galėtų disponuoti ne tik netiesioginiais metodais gautais duomenimis, bet ir kalbine medžiaga, nes reikia pripažinti, kad neišsiaiškinus, kokia kalbinė tikrovė tiriamajam atitinka konceptą *tarmė*, kiti atsakymai yra verifikuotini. Neabejotina, kad sociolingvistinis tarmiškai kalbančio žmogaus portretas tikslintinas ir jau seniai nebeatitinka vadinamojo NORM [4] kriterijaus, tačiau tokia tiriamųjų saviidentifikacija (ypač vilniškių ir klaipėdiškių!), t. y. tarminės kalbinės veiklos pripažinimas pakankamai aukštu vartosenos aktyvumo laipsniu — *dažnai* (žr. 9 lentelę; Kliukienė 2010: 99), visgi atrodo šiek tiek deklaratyvi pozicija, kitaip beliktų konstatuoti absoliutų tarmių renesansą Lietuvos didmiesčiuose. Toks scenarijus globaliame, moderniam pasaulyje atrodo šiek tiek optimistinis. Nors tiriamų didmiesčių gyventojai nelinkę tarmių vartojimo atriboti nuo modernaus, šiuolaikiško gyvenimo būdo, t. y. tik 9,4 proc. tiriamųjų, kaip teigia R. Kliukienė, mano, kad tarmės disonuoja su modernumu ir šiuolaikiškumu (žr. Kliukienė 2010: 101), tačiau socialinės erdvės ribojimas, kuris labiausiai grindžiamas perskyromis vieša *vs* privatu, oficialu *vs* neoficialu, kai tarmei iš esmės paliekami tik privatieji, neoficialieji domenai (žr. Kliukienė 2010: 97–99), patvirtina didmiesčių (tiksliau sakyti — modernios civilizuotos visuomenės placiąja prasme), išsūkį tarmėms. Funkcinis kodų relevantiškumas, kai viešieji domenai siejami su bendrine kalba, yra ne tik urbanistinių visuomenių požymis. Turint omenyje potencialius tiriamųjų asmenų socialinių vaidmenų repertuarus manytina, kad tyrėjos formuluojamas apibendrinimas, kad „tarmių vartojimo tendencija visai nepalanki tarmėms — yra pavojus joms apnykti ar bent supanašėti, susilieti su bendrine kalba“ (Kliukienė 2010: 98), yra kiek per griežtas, nes, kaip matyti 8 lentelėje (Kliukienė 2010: 98), kai kurios kalbinės veiklos sritys yra atiduodamos tarmei. Apskritai, tokią išvalgą formuluoti būtų pagrįsčiau turint vartosenos (ne tik nuostatų) duomenų.

Visai galimas atvejis, kad tiriamieji taip drąsiai deklaruoja tarmės kompetenciją (ir percepciją, ir aktyviąją veiklą) todėl, kad *tarmės* konceptą supranta labai apibendrintai: nuo aiškios tarmės iki tam tikro tarminio žymėtumo raiškoje. Kaip tik todėl manytina, kad duomenims komentuoti buvo galima pasitelkti daugiau sąvokų-instrumentų. Tiksliai ir išsami duomenų išsklaida (plg. visos lentelės, paveikslėliai) *per se* yra objektyvus atsakymas į tyrėjos skyriaus įvade keliamą klausimą „ar šiuolaikinės globalizacijos — Rytų ir Vakarų kultūros įtakos — sąlygomis nesiaurėja tarmių vartojimas miestuose, ar bendrinės lietuvių kalbos išplėtimo ribos neskatina tarmių nuvertėjimo, ar tarmės netrukdo žmonėms jaustis visaverčiais ir šiuolaikiškais žmonėmis, ar tarmė yra būtent tas skiriamasis požymis, leidžiantis atpažinti žmogaus tapatybės?“ (Kliukienė 2010: 91), tačiau išsamesnis kalbinių nuostatų tyrimas būtų pravertęs. Kita vertus, kaip tik čia galima pasvarstyti dėl metodologijos — ar nereikėjo į klausimą įtraukti ir *pusiau tarminio kalbėjimo* ar kitų, mažiau negu tarmė griežtų, kategorijų, kad būtų aiškiau matyti, ar tiriamieji diferencijuoja tarmes ir tuos kodus, kurie yra tik tam tikro laipsnio tarmių refleksijos. Tikėtina, kad toks metodologinis sprendimas būtų užtikrinęs tikslesnį analitinį diskursą.

Trumpam grįžtant prie bendrųjų metodologijos dalykų, išsakytina pastaba dėl terminų. Sociolingvistiniame tyrime norisi aiškaus pagrindimo, kodėl šalia tipišku geolingvistinių terminų *aukštaičių* ir *žemaičių* tarmės vartojami terminai *dzūkų* ir *suvalkiečių* tarmės. Nors eiliniai kalbinės bendruomenės nariai neabejotinai dažniau vartoja ir aiškiau suvokia etnografinius terminus *aukštaičiai*, *suvalkiečiai*, *dzūkai*, *žemaičiai*, tačiau moksliniame tekste reikalinga aiški argumentacija, kodėl taip pasipildyta tarmių klasifikacija. Orientuojantis į eilinius kalbinės bendruomenės narius tarmių nominacijos tinklas galėjo

būti dar įvairesnis (pavyzdžiui, pakankamai aktyviai vartojamas ir terminas *zanavykai*), taigi projekto vykdytojos turėjo pagrįsti keturnarį tarmių sąrašą.

Kituose trijuose pirmosios monografijos dalies skyriuose tyrėjos J. Brazauskienė, A. Lichačiova ir K. Geben analizuoja Lietuvos tautinių mažumų atstovų kalbines nuostatas. Apibendrinant galima teigti, kad ir J. Brazauskienė skyriuje „Lietuvos miestų rusų diasporos portretas“ ir A. Lichačiova skyriuje „Vilniaus ir Klaipėdos rusų ir rusakalbių tapatybės savivokos ypatumai“ kuria, tiksliau — iš tyrimų duomenų konstruoja Lietuvos didmiesčiuose gyvenančių rusų (A. Lichačiova ir rusakalbių) portretą, kurio pagrindiniai akcentai yra kalbiniai ir kultūriniai požymiai. K. Geben imasi tyrinėti Vilniaus lenkų kalbinę savimonę ir tapatybę.

Monografijos skyriuose pateikiamos J. Brazauskienės ir A. Lichačiovos sociolingvistinių duomenų interpretacijos papildo viena kitą. J. Brazauskienė pateikia nuoseklią kiekybinio tyrimo duomenų analizę, ji parodo, kaip daugiakalbiuose Lietuvos didmiesčiuose elgiasi rusų tautybės respondentai. Tyrėjos pristatomą apibendrintą rusų diasporos portretą patikslina A. Lichačiovos išskleidžiami sociolingvistiniai rusų ir rusakalbių atstovų portretai. Tokia skyrių rengimo strategija atrodo labai pagrįsta. Išskleidžiamos bendrosios rusų respondentų nuostatos dėl gimtosios(-ųjų) kalbos(-ų) ir lietuvių kalbos, parodomi (nuostatų lygmeniu!) distribuciniai kalbų santykiai (daugiausia rusų k. *vs* lietuvių k.) ir kt. (žr. Brazauskienė 2010: 113–121), o kitame skyriuje pristatomi sociolingvistiniai portretai, įtaigiai iliustruojantys tapatybės, savivokos invariantiškumą (Lichačiova 2010: 128–138). Pažymėtina, kad pirmoje lentelėje (Lichačiova 2010: 139–141) pateikiamas konspektyvus Vilniaus ir Klaipėdos rusų bei rusakalbių etniškumo ir saviidentifikacijos komponentų registras pravartus metodologiniu požiūriu — toks analizės prototipas gali būti taikomas ir kitų tautinių mažumų ar naujųjų bangų imigrantų (o ir emigrantų!) tyrimuose. Verta diskusijų ir tolesnių empirikos stebėjimų bei tyrimų yra A. Lichačiovos išvaga, kad „Lietuvos rusų ir rusakalbių tautinės savivokos problema, kuri siejasi su nacionaliniu kultūriniu paveldėjimu ar atstūmimu turi ne tik tarptautinį, bet ir labai jautrų tarpgeneracinį [pabraukta mano — D. A.] aspektą“ (Lichačiova 2010: 149).

Išvagas dėl Vilniaus lenkų kalbinės savimonės skyriuje „Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė“ K. Geben formuluoja remdamasi nuoseklia kiekybinės apklausos medžiagos ir kelių giluminių interviu analize. Galima teigti, kad ir šitame monografijos skyriuje, kaip ir skyriuje, skirtame rusų ir rusakalbių nuostatų tyrimams, „piešiami“ lenkų sociolingvistiniai portretai (ypač žr. Geben 2010: 163–171).

Būtina pažymėti, kad iš analizėje pateiktųjų duomenų ryškėja, kad lenkų tautinės mažumos atstovai yra bene patys reprezentatyviausi daugiakalbiai. Jų kalbų repertuaras yra pats įvairiausias (Geben 2010: 157–161). Lyginant J. Brazauskienės (Brazauskienė 2010: 114–120) analizuojamų rusų respondentų kalbų vartosenos polinkius viešojoje ir privačiojoje aplinkose ir K. Geben (Geben 2010: 157–161) analizuojamų lenkų respondentų kalbų vartosenos polinkius išryškėja įdomūs rusų ir lietuvių kalbų konkurenciniai santykiai lenkų kalbinėje bendruomenėje: kai kuriuos domenus lenkų kalba užleidžia rusų (kitos tautinės mažumos), o ne lietuvių kalbai. Rusų diasporoje kalbų distribucija dvinarė (žr. 1–4 pav.; Brazauskienė 2010: 116–117).

Pirmąją monografijos dalį baigia L. Vaicekauskienės globaliosios daugiakalbystės diskursas, skirtas anglų kalbos sklaidumo Lietuvos didmiesčiuose analizei (Vaicekauskienė 2010: 175–203). Skyriuje interpretuojami anglų kalbos mokėjimo, noro mokytis, vartojimo faktai, taip pat anglų kalbos vertės (prestižiškumo, tinkamumo domenuose ir kt.) klausimai. Tyrėja ypač išskiria jaunosios kartos lojalumą anglų kalbai. Reikia pasakyti, kad duomenų analizės kryptį implikuoja tyrėjos atstovaujamos liberalaus skatinamojo kalbos planavimo nuostatos. Anglų kalbos sklaida, teigiama šios kalbos socialinė konotacija didmiesčiuose (ir ne tik!) tyrėjos vertinama pozityviai. Kaip pažymi tyrėja, „globalizacijos skatinama raida, neturėtų būti laikoma grėsme, jeigu ji suformuos gretutinę daugiakalbystę, leidžiančią greta egzistuoti tarptautinei anglų kalbai ir valstybinei bei tautinių mažumų kalboms“ (Vaicekauskienė 2010: 200–201). Verti diskusijos tyrėjos svarstymai dėl

potencialių domeninių dvikalbysčių (pavyzdžiui, mokslo ir verslo domene; Vaicekauskienė 2010: 200).

Pirmojoje monografijos dalyje tam tikru laipsniu išryškėjusius Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus miestų sociolingvistinių portretų eskizus pabaigia antrosios monografijos dalies skyriai, skirti šių trijų miestų visuminiams sociolingvistiniams portretams. Nors siekis konspektyviai pristatyti holistinį kalbinį kiekvieno tirtojo miesto vaizdinį yra labai prasmingas, tačiau, reikia pasakyti, kad kai kuriais aspektais tai yra perteklinė monografijos dalis, nes ne visais atvejais išryškėja originalesni sociolingvistinių portretų „potėpiai“, o kai kurie jų net šiek tiek klaidina, nes informacija neatitinka ankstesniuose monografijos skyriuose pristatytų duomenų.

Skyriuje „Sociolingvistinis Vilniaus miesto portretas“ tyrėja E. Gudavičienė pristato suaugusiųjų Vilniaus gyventojų kalbinių nuostatų ir kalbinio elgesio polinkius (Gudavičienė 2010: 209–227). Analizuojami dalykai, pvz., gimtosios(-ųjų) kalbos(-ų) klausimas, tarmių vartosenos klausimai, atitaria kitų monografijos autorių jau tirtoms problemoms (plg. L. Vilkiėnės svarstymus dėl gimtosios kalbos, R. Kliukienės nuoseklią tarmių padėties miestuose analizę), taigi norėtusi monografijos autorių tarpusavio diskusijos. Kitaip tariant, monografijoje trūksta vidinės nuorodų sistemos, kuri tam tikru laipsniu užtikrintų bendrosios *miestų ir kalbų* analizės (kaip visumos) nuoseklumą. Tikėtina, kad kaip tik „diskusija“ tarp monografijos skyrių būtų padėjusi išvengti kai kurių faktinių netikslumų. Gretinant R. Kliukienės ir E. Gudavičienės pateikiamą informaciją dėl Vilniaus gyventojų (lietuvių) tarminio kalbėjimo kompetencijos matoma 1–2 proc. neatitiktis: R. Kliukienė pateikia, kad tarmę (bent šiek tiek) teigia moką 62,9 proc. Vilniaus lietuvių, o E. Gudavičienė mini 61 proc.; nemokančių, tačiau norinčių išmokti tarmę, respondentų skaičius (proc.) taip pat nesutampa (žr. Kliukienė 2010: 94; Gudavičienė 2010: 225). Nėra iki galo aiškus ir 10 paveikslėlis (Gudavičienė 2010: 226), kuriame atspindimas Vilniaus gyventojų kalbėjimo tarmiškai dažnumas: skyriaus tekste nuorodos į šį paveikslėlį nepavyksta rasti, o vizualizuoti duomenys lyg ir neatitinka pateiktos statistinės informacijos (turimi omenyje ir R. Kliukienės, ir E. Gudavičienės tekstai, skirti šiems aspektams). Gretinant R. Kliukienės interpretuojamus duomenis dėl tarmių sklaidos atskiruose domenuose pirmojoje monografijos dalyje (Kliukienė 2010: 97–98) ir šiame skyriuje pateikiamą statistiką (Gudavičienė 226–227) randama kelių procentų paklaida. Labai tikėtina, kad tokie nuokrypiai radosi dėl statistikos gausos. Kaip tik čia ir norisi pasvarstyti, ar monografijoje nebuvo galima parengti lentelių, paveikslų kaip bendro priedų komplekto, kurio atskirus segmentus, konkrečią vizualiąją medžiagą pagal atitinkamai formuluojamą problemą komentuotų kiekviena iš tyrėjų. Turint omenyje tai, kad tyrėjos „Miestų ir kalbų“ monografijoje analizei „išnaudojo“ tik dalį per projektą sukauptų duomenų, toks pasvarstymas galėtų sulaukti dėmesio. Precedentų, kai struktūruota (lentelės, paveikslai, kitas informacijos pateikimo formatas) informacija yra pateikiama monografijos pabaigoje kaip priedų skyrius, tikrai yra: galima paminėti kad ir šios monografijos autorių cituojamą N. Kasatkinos ir T. Leončiko darbą, skirtą Lietuvos etninių grupių adaptacijos problemoms svarstyti (žr. Kasatkina, Leončikas 2003).

Kauno miesto holistinis vaizdinys išryškėja I. Dabašinskienės ir R. Garuckaitės analizėje (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 231–249). Būtina pažymėti, kad skyriaus autorės, tikriausiai įvertinusios faktą, kad tyrimo duomenys jau pateikti pirmosios monografijos dalies tekstuose, nesiima išsamios duomenų išsklaidos. Tyrėjų strategija — diskusinė kelių probleminių klausimų analizė, didžiausias dėmesys skiriamas vienokių ar kitokių nuostatų priežastims ir galimiems padariniams aiškinti. Taigi kauniškių kalbų mokėjimo duomenys koreliuojami su geresnės karjeros galimybėmis. Rusų tautinės mažumos perspektyva projektuojama pagal integracijos ir asimiliacijos scenarijus. Išsakytinas pastebėjimas dėl analitinių sąvokų-instrumentų vartojimo tekste. Turint omenyje tai, kad dalis terminų į lietuvių kalbotyros terminyną patenka bene pirmą kartą, pvz., *pridėtinė dvikalbystė*, *atimtinė dvikalbystė* (Dabašinskienė, Garuckaitė 2010: 242), jų atitikmenys šaltinio kalba būtų prasmingi (pavyzdžiui, tokios terminų pateikimo strategijos nuosekliai laikosi kita šios monografijos autorė L. Vilkiėnė).

L. Nevinskaitė Klaipėdos sociolingvistinį portretą „piešia“ vertindama klaipėdiečių kalbų mokėjimo ir vartojimo polinkius (Nevinskaitė 2010: 251–267). Pagrindinė skyriaus rengimo strategija – kuo išsamesnė duomenų išsklaida, taigi tyrėja šešiuose paveikslėliuose ir jų komentaruose pristato Klaipėdą kaip daugiakalbį miestą, kuriame nepaisant to, kad „lietuvių ir rusų kalbų mokėjimas yra asimetriškas“ (Nevinskaitė 2010: 266), nei oficialiuosiuose, nei neoficialiuosiuose domenuose komunikacija nesutrunka. Bene įdomiausias faktas, kurį išskiria L. Nevinskaitė, yra tai, kad „Klaipėdoje visai nematyti vokiškosios miesto praeities pėdsakų“ (Nevinskaitė 2010: 257). Taigi, kaip jau minėta, sociolingvistų duomenys yra informatyvūs ir kitų sričių specialistams. Klaipėdos (kaip ir Vilniaus) sociolingvistiame paveiksle atsiranda painiavos dėl tarmių sklaidos domenuose. Šiuo atveju skaičiai skiriasi gerokai daugiau. Lyginant R. Kliukienės pateikiamą 8 lentelę (Kliukienė 2010: 98), kurioje parodytos visų miestų respondentų tarmių vartojimo sritys, ir L. Nevinskaitės analizuojamus klaipėdiečių deklaruojamus tarmių vartosenos polinkius (Nevinskaitė 2010: 264–265) procentų neatitiktis yra nuo 10 net iki 30 proc. Galima tik įtarti, kad L. Nevinskaitė operuoja ne tik klaipėdiečių lietuvių, bet ir rusų duomenimis, kitaip būtų visiškai neaišku, kodėl taip nesutinka duomenys.

Paskutinis antrosios dalies skyrius yra skirtas lyginamajai analizei. Tiriamųjų didmiesčių daugiatautiškumas ir daugiakalbiškumas iškalbingai atspindi paveikslėliuose ir lentelėse. Duomenų pasiskirstymas aiškiai parodo skirtingus kalbų sklaidos ir gyvybingumo laipsnius, kalbų distribucijos scenarijai atskleidžia bendras (pvz., darbo, žiniasklaidos domenuose) arba skirtingas (pvz., privačioji komunikacija) tendencijas Lietuvos didmiesčiuose.

Monografijos išvadose M. Ramonienė pažymi, kad „atskleistas mūsų miestams būdingas daugiakalbiškumas turėtų paskatinti detalesnius Lietuvos daugiakalbių bendruomenių ir daugiakalbių individų kalbinės elgsenos, kalbų kontaktų, kodų kaitos, kodų maišymo, kopijavimo, kelių kalbų įsisavinimo įvairiais amžiaus tarpsniais, dvikalbystės ir daugiakalbystės išlaikymo vyresniame amžiuje, kalbinės konkurencijos, kalbų galios ir vertės visuomenėje ir daugelį kitų tyrimų“ (Ramonienė 2010: 280). Manytina, kad ne vienas iš M. Ramonienės suminėtu sociolingvistikai rūpimų klausimų gali ir turi būti gvildenamas toliau analizuojant projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ tyrimuose sukauptą medžiagą. Kolektyvinė monografija *Miestai ir kalbos* vertintina kaip pirmas aktualią sociolingvistikos problematiką gana vykusiai pristatęs diskursas.

Literatūra

Aliūkaitė, D. 2007: *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*, humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Blanchet, P., Armstrong, N. 2006: The Sociolinguistic Situation of ‘Contemporary Dialects of French’ in France Today: An Overview of Recent Contributions on the Dialectalisation of Standard French. *French Language Studies* 16, 251–275.

Chambers, J. K., Trudgill, P. 1998: *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Diercks, W. 2002: Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. D. R. Preston, D. Long (eds.), *Handbook of Perceptual Dialectology 2*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Kasatkina, N., Leončikas, T. 2003: *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius: Eugrimas.

Martínez, G. A. 2003: Perceptions of Dialect in Changing Society: Folk Linguistics along the Texas-Mexico Border. *Journal of Sociolinguistics* 7-1, 38–49.

Tillery, J., Wikle, T., Bailey, G. 2004, Demographic Change and American Dialectology in the Twenty-first Century. *American Speech* 79 (3), 227–249.

Wardhaugh, R., 2006: *An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford: Blackwell.

Williams, A., Garret, P., Coupland, N. 1999: *Dialect Recognition*. D. R. Preston (ed.), *Handbook of Perceptual Dialectology* 1, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 345—358.

Išnašos

[1] Verta dėmesio tyrėjos išvalga, kad „kuo menčiau mokama angliškai, tuo labiau neprognozuojama tos kalbos įtaka ir interferencija. Todėl to, kad pageidaujama dvikalbių mokyklų su viena iš dėstomųjų anglų kalba, nereikėtų vertinti kaip nusigręžimo nuo lietuvių kalbos: atvirkščiai, geresnis anglų kalbos mokėjimas sudaro sąlygas gerai mokėti ir lietuvių kalbą, nes jos būtų gerai skiriamos, nevartojamos pramaišiu“ (Kalėdienė 2010: 75—76).

[2] *Pastaba*. Tikėtina, kad tik korektūros klaida laikytinas kitame sakinyje, vertinančiame baltarusių tautinio tapatumo laipsnį, paminėtas *lenkų* tapatumas — „Silpniausias tautinis tapatumas yra Lietuvos baltarusių ir lenkų [pabraukta mano — D. A.“ (Kalėdienė 2010: 87).

[3] Tyrėjai minėtą išvalgą formulavo, kalbėdami apie Amerikos dialektus, tačiau reikia pripažinti, kad išskiriamos dimensijos XXI amžiuje yra daugmaž universalios.

[4] Akronimas NORM apibendrina tokią tarmės atstovo charakteristiką: *nonmobile, older, rural male* = sėslus, vyresnio amžiaus, iš kaimo vyras (žr. Chambers, Trudgill 1998: 29).

DAIVA ALIŪKAITĖ
Vilniaus universitetas
Kauno humanitarinis fakultetas
Lietuvių filologijos katedra
Muitinės g. 8 LT-44280 Kaunas
El. paštas: daiva.aliukaite@vukhf.lt

Gauta 2011 m. lapkričio 1 d.